

**PIATRA DE MORMÎNT A PATRIARHULUI
CONSTANTINOPOLULUI DIONISIE AL IV-LEA
(1696)**

PETRE ST. NĂSTUREL

Lapidariul Muzeului din Tîrgoviște numără, între altele, mai multe pietre de mormînt scoase din vechea mitropolie de acolo cu prilejul așa-zisei restaurări făcute cu tîrnăcop și dinamită, de bine cunoscutul arhitect Lecomte du Noüy. Una din ele însă se deosebește cu mult de toate celelalte prin frumusețea florilor săpate cu mare grijă de meșterul care a împodobit-o, ca și prin mitra arhierească care atrage privirile asupra lespezii. Este vorba de piatra de mormînt a patriarhului Constantinopolului Dionisie al IV-lea Muselim (vezi planșa I).

Cîmpul lespezii poartă o lungă pisanie alcătuită în limbile greacă și română :

† Τοῦ πατριάρχου Διονυσίου τάφος
Κωνσταντινουπόλιος ἦτοι τοῦ νέου
Οὗ πατρίς ἡ Βύζαντος, εὐ γεγάτος.
Τὸ ζῆν δ' ἀμείψας οὐρανῶν κληρουχίαις
Ὁ ποιμενάρχης ἐμβατεύει τοῖς ἄνω
Στεφανίτης στέμμασιν ἀμραντίνοις
Ἐν ἔτει αχ4s Ϸ σεπτεβρίου κβα

„† Intr-această sf(i)ntă mitropoli(e)
den Tîrgoviște suptu această pia-
tră odihnescu-se oasele Pre-
sfînțitu chir Dionisie ce au
fostu patriarhu Țarigradului
fiindu și dăn neam de acolo dăn-
du-ș datoria că de săvîrșit în luna
lui septevrie 22, leat 7207“ (=1696)

Însemnăm din capul locului că partea românească din pisanie nu tălmăcește pe cea grecească, bombastică și ticluită în stihuri. Iată prin urmare cuprinsul acestor versuri (trimetri iambici) :

„+Mormîntul patriarhului Dionisie al Constantinopolului, adică al lui Dionisie celui nou, al celui de bun neam, a cărui patrie era Bizanțul. În schimbul vieții primind sălașele cerurilor, mai-marele păstorilor pătrunde în cele de sus, încununat cu cunuri de neveștejit. Anul 1696, septembrie 22“.

Poetul necunoscut care le-a plăsmuit — Ioan Comnen, Sevastos Chimenitul sau vreun alt cărturar grec din Țara Românească — nu s-a ferit de la folosirea unui cuvînt care, în chip obișnuit, se întrebuințează pentru sfinți recunoscuți de mai puțină vreme ca atari — „cel nou“ — spre a-i deosebi de alții cu același nume primiți mai de demult în calendar. Firește aici această vorbă e doar o cinstire, o măgulire adusă amintirii răposatului patriarh icumenic, care nicicînd nu a fost socotit sfînt.

Aflarea la Muzeul din Tîrgoviște a pietrei acesteia (pe care N. Iorga o credea pierdută) dovedește că un alt epitaf în grecește, cunoscut mai de mult, nu a fost de fapt decît un exercițiu literar și oratoric, în duhul epigramelor pentru morți cu care se îndeletniceau cu atîta patimă cărturarii Greciei vechi, urmași la întrecere de cei bizantini și fanarioți.

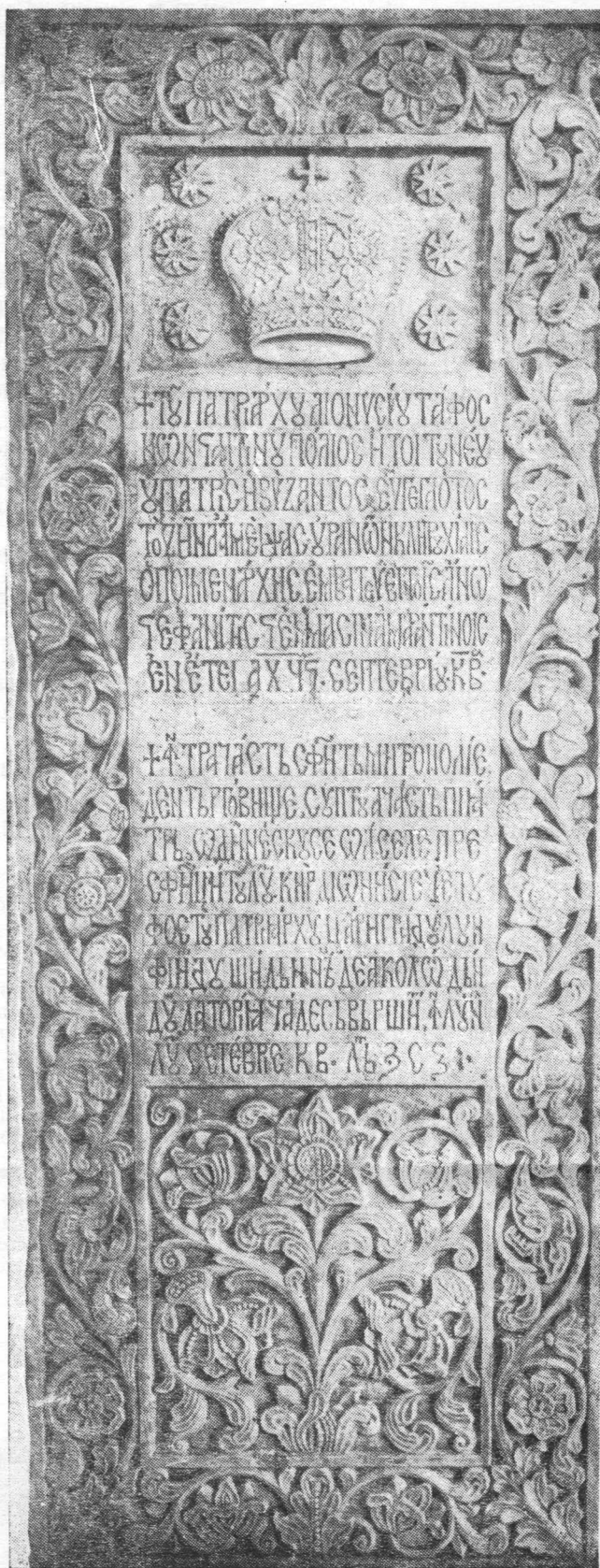
Dăm mai jos textul acestei incercări literare¹ (poate a lui Sevastos Chimenitul, după părerea lui N. Iorga), spre a învedera cum tendințele și gustul acesteia se potrivesc cu epitaful săpat aievea pe mormîntul lui Dionisie :

Τύμβος ὧδε, ξένε, ἀνέρα θεῖον Διονύσιον
Πάτριάρχον κεύθει, ἡμετέρων τὸ κλέος
Οὐ ἀρετῇ πολυόλβος γῆν ἐπέπτατο πᾶσαν
Καὶ ψυχῇ μακάρων ἀμφιπολεῖ θαλάμους.

adică :

„Acest mormînt, străine, pe dumnezeiescul bărbat Dionisie patriarhul îl odihnește aci, pe a lor noștri slavă, a cărui virtute mult bogată

¹ N. Iorga, în *Documentele Hurmuzaki*, XIV-1, 1915, p. 314 (nr. 375) : traducerea însă este a noastră. În privința datei morții lui Dionisie, amintim că o însemnare așternută pe o carte a bibliotecii răposatului patriarh, dădea ziua de 23 septembrie, în loc de 22, cum scrie pe piatra de mormînt (vezi *Doc. Hurmuzaki*, vol. cit., p. 304, nr. 369). Ziua de 23 este pe semne aceea a îngropării lui Dionisie. În legătură cu genul literar al epitafelor în versuri, vezi Al. Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă*, în „Studii și materiale de istorie medie“, I, 1956, p. 333—341.

pe tot pământul a zburat, iar sufletul lui slujește în iatacele celor fericiți“.

Depart de noi gândul de a încerca să facem aici biografia lui Dionisie al IV-lea ! Amintim doar câteva date în legătură mai ales cu șederile lui în Muntenia. Se știe că el a stat de cinci ori în scaunul de patriarh icumenic. Întia dată a păstorit de la 8 noiembrie până în 14 august 1673. Dar avînd rudele sale trecere la turci, Dionisie a mai izbutit a fi numit patriarh (24 octombrie 1676 — 2 august 1678 ; 30 iunie 1682 — 10 martie 1684), iar cu sprijinul rudei sale Șerban Vodă Cantacuzino, la care se adăpostește, el și-a dobîndit din nou, pentru a patra oară, înalta demnitate, pentru scurtă vreme însă (7 aprilie 1686 — 17 octombrie 1687). În sfîrșit oploșindu-se iarăși în Țara Românească, el a mai fost așezat în fruntea Bisericii ortodoxe în august 1693. Dar, cu tot sprijinul lui Constantin Vodă Brîncoveanu, Dionisie a fost silit în aprilie 1694, să părăsească cîrmuirea patriarhiei a toată lumea, întorcîndu-se atunci în Muntenia, unde s-a săvîrșit din viață la Tîrgoviște în 22 septembrie 1696².

Trăind în Țara Românească în mai multe rînduri, nu este de mirare că pe Dionisie îl găsim amestecat în viața noastră politică și bisericească. Astfel, în decursul anului 1681, el întărește, bunăoară, unele hrisoave ale mănăstirilor Cotroceni (în ianuarie), Aninoasa (1 aprilie) și Bistrița (între ianuarie și august) și dă cărți de blestem în apărarea bunurilor mănăstirilor Vieroș (30 ianuarie) și Radu Vodă din București (4 mai).

După a patra mazilire a sa, fostul patriarh scrie o carte de blestem cu privire la o pivniță din București (11 ianuarie 1688) și unele de afurisanie, de pildă pentru a întări via răposatului Necula Ghimpul din

² Despre Dionisie al IV-lea, v. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935, p. 183—185 ; D. Russo, *Studii istorice greco-române* (opere postume), I, București, 1939, p. 185, 187 și 262 ; P. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocși*, în „Hrisovul“ VII, 1947, p. 155 și, de același, *Contribuții la viața lui Ioan Cariofil în legătură cu Biserica românească*, în „Mitropolia Olteniei“, X, (1958), nr. 7—8, p. 523—524. Partea românească a pisaniei de mormint a lui Dionisie al IV-lea a tipărit-o și V. Drăghiceanu, *Mitropolia Tîrgoviștei. Note istorice și arheologice*, București, 1933, p. 23 (cu greseli de tipar !), dar dintr-o scăpare de vedere el însoțește fotografia pietrei (nr. 14) cu indicația că este mormintul lui Dionisie, patriarhul... Ierusalimului ! Textul greco-român a mai fost dat la iveală în întregime, cu numai câteva lămuriri, de P. Ș. Năsturel, *La pierre tombale de Denys IV Moussélîmès, ex-patriarche de Constantinople*, «Επετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», extras din »Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος«, XIII (1959), Atena, 1958, p. 417—418. Alte știri despre același patriarh Dionisie la M. M. Braniște, *Patriarhi de Constantinopol prin țările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Mitropolia Olteniei“, X (1958), nr. 1—2, p. 53—59 (piatra de mormint dela Tîrgoviște înlătură spusele lui Daponte — vezi M. M. Braniște, *op. cit.*, p. 58, n. 103 — că Dionisie a murit la București, fiind îngropat la mănăstirea Radu Vodă,

Pitești (8 martie, același an) și pentru încălcările în dauna mănăstirii Slobozia lui Ianache (17 mai 1688)³.

În sfârșit el este acela care i-a citit lui Constantin Brîncoveanu moitelvele de domnie la 29 octombrie 1688⁴.

Că legăturile sale cu noul domn erau cât se poate de bune o mai dovedește și o neplăcută sarcină de încredere pe care o primi de la acesta. Într-adevăr, la 20 decembrie 1717, egumenul mănăstirii Sinaia Nicodim mărturisește că, „după moartea lui Șerban Vodă puțin trecînd” Brîncoveanu l-a trimis pe unchiul său, marele spătar Mihail Cantacuzino, ctitorul mănăstirii Sinaia și fratele lui Șerban Vodă, la văduva acestuia, „ca să-i dea o samă de pungi de bani de bună voia ei, măcar și împrumut. Iar Măria Sa Doamna i-a răspuns că n-are de unde să-i dea. Iar după aceea au trimis Costandin Vodă pe părintele patriarhul Dionisie al Țarigradului care pă aceea vreamă să afla în București, iar într-acesta-și chip zicîndu-i ca să-i dea acei bani ce o pofteste, că nedăndu-i Măria Sa, Costandin Vodă îi știe unde sînt, ce i va lua singur. Iar Doamna au răspuns : Părinte, una iaste să-i dau eu și alta iaste să-i ia dumnealui, ci facă dumnealui cum îi va fi voia. Și așa trimițînd după unde au fost, au luat 360 pungi”. Și egumenul Nicodim, care pe toate acestea le auzise de sigur din gura însuși ctitorului mănăstirii sale, mai adaugă cum știe toată lumea că Brîncoveanu i-a mai luat „Doamnei Cantacuzinoaia arginturi, rafturi și alte fericite haine scumpe și alte giuvaeruri”⁵.

Pe Dionisie îl mai întîlnim în 1690 la Potlogi, la sosirea lui din Țarigrad, și părăsindu-l a doua zi pe Brîncoveanu care se ducea să vadă un pod peste Argeș, el s-a dus la București⁶.

În 1691 Dionisie e în țară și stăruie pentru ca proegumenul Tudosie și călugării de la mănăstirea Tismana să înapoieze bani și haine unui

³ Documentele, amintite de noi, din anii 1681 și 1688 se găsesc toate la Arhivele Statului din București sub următoarele cote : 1) Pечеți 81 (pentru Cotroceni) ; 2) Mitrop. București. pac. 94, doc. 31 (pentru Ani-noasa) ; 3) Măn. Bistrița, pac. 66 (VI n.) 586 (pentru Bistrița) ; 4. Ms. 479, f. 187—188 (pentru Vieros) ; Măn. Radu-Vodă, pac. 59, doc. 2 (pentru Radu-Vodă) ; 6) Episc. Argeș, pac. 69 bis, doc. 19 (pivnița lui Ghinea Matroca din București) ; 7) Măn. Vieros, pac. 24, doc. 3 (diata lui Necula Ghimpul) ; 8) Ms. 314, f. 387v—388 (pentru mănăstirea Slobozia). Datorăm aceste știri prieteniei lui H. Chircă, de la Institutul de Istorie al Academiei, filiala Sibiu, care le-a scos la lumină într-o lucrare de arhivistică din păcate inedită. Unele din aceste documente se citesc în volumul citat din *Colecția Hurmuzaki*.

⁴ Radu vel logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu* (ed. Șt. D. Grecianu), București, 1906, p. 11.

⁵ Documentul la Bibl. Acad. R. S. România (pac. C, doc. 184). O copie în fișele rămase de la Gl. P. V. Năsturel, de unde am luat știrea. În *Doc. Hurmuzaki*, vol. cit., se găsesc mai multe acte de la Dionisie privind moștenirea postelnicului Constantin Cantacuzino : așa dar, patriarhul cunoștea bine toate cele făcute în această privință de Șerban Vodă și, ca atare, a fost de sigur ales de Brîncoveanu, nepot de soră al acestuia, pentru a limpezi neînțelegeri vechi de ani de zile.

⁶ Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 30.

oarecare Petre Moscovleul din Cernavoda, care le încredințase egumenu-lui Atanasie, sau întărește hrisovul lui Brîncoveanu pentru schitul de la Izvoare, ctitoria lui Pahomie monahul. În anul următor, la 29 iunie 1692, Dionisie întărește biv vel cămărașului Constantin Corbeanu zestrea răposatei lui soții Ilinca⁷.

Putem bănuî că, adăpostindu-se din nou la noi după a cincea mazi-lire, neastîmpăratul ierarh s-a îndeletnicit mai departe cu asemenea amestec în treburile credincioșilor, ca un fel de „supramitropolit“ al țării, așa cum le plăcea adesea multor patriarhi greci de pretutindenea, fie în scaun, fie maziliți, oricâte ori se aflau în țările române, ca de pildă Dositei sau Hrisant al Ierusalimului.

Mai însemnăm aci pentru viitorul biograf al lui Dionisie al IV-lea, că la patriarhia din Constantinopol precum și la mănăstirea Ivir de la Muntele Athos, se mai păstrează unele din odăjdiile acestui patriarh. Privind bunăoară la omoforul și rucavițele aflate la Ivir, te poți întreba, uimit de frumusețea și scumpetea lor, dacă nu sint cumva danii de la Cantacuzini sau de la Vodă Brîncoveanu. Totuși nu trebuie uitată nici firea de om bogat și risipitor a lui Dionisie⁸.

Toate acestea, dar mai cu seamă legăturile dintre el și Constantin Brîncoveanu, îndreptățesc frumusețea cu totul deosebită a lespezii care era așezată altă dată deasupra lăcașului de veci — așa s-a crezut pe atunci! — hărăzit lui Dionisie al IV-lea în mitropolia de la Tîrgoviște. Desigur aceasta nu atinge măreția sarcofagului Bălașei Cantacuzino, fata lui Brîncoveanu, și ea îngropată tot acolo. Totuși unele asemănări stilistice cu mormîntul Bălașei precum și materia din care este lucrată lespedea lui Dionisie — o marmură albă adusă cu siguranță din Țara Turcească — dovedesc încă odată măiestria pietrarilor brîncovenesți. Aceștia erau neîndoiește destul de mulți și foarte pricepuți. Lor le datorăm de pildă fostul pridvor al vechei mitropolii din Tîrgoviște (azi la Muzeul acestui oraș) sculpturile curților domnești de la Potlogi și Mogoșoaia, cele ale ctitorilor spătarului Mihai Cantacuzino, și cîte altele, în frunte cu toate lucrările de piatră de la mănăstirea Hurez.

⁷ Documentele din 1691 și 1692 le cunoaștem de asemenea, datorită bunăvoinței lui H. Chircă. Ele se află la Arhivele Statului din București sub cotele următoare: 1) Ms. 329, f. 85v—86 (pentru Petre Moscovleanu); 2) Ms. 193, f. 149v—150 (pentru schitul de la Izvoare); 3) Mitrop. București, pac. 129 n. doc. 1 (pentru Constantin Corbeanu). Despre Pahomie monahul (în mirenul Papa postelnicul Pârșcoveanu) vezi P. V. Năsturel, *Neamul boerilor Pârșcoveni*, București, 1906, p. 28—30. Și schitul Mănăilești a fost ctitorit de acest boier, văr primar cu Constantin Vodă Brîncoveanu.

⁸ Maria S. Theocharis, 'Υπογραφαι κεντητών ἐπὶ ἀμφίων τοῦ Ἀ,Θω, 32(1963), p. 496 și planșa A'. Așteptăm de la această cercetătoare încercată lucrarea amănunțită pe care odăjdiile rămase de la Dionisie al IV-lea o cer neapărat, judecînd după fotografiile tipărite de domnia sa.

⁹ Fotografii la N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, IV, București, 1936, fig. 959—960.

LA PIERRE TOMBALE DU PATRIARCHE DE CONSTANTINOPLE DENYS IV (1696)

— Résumé —

Cet article fait connaître l'inscription funéraire gravée sur la tombe de l'ex-patriarche oecuménique Denys IV Mousélimés. Elle est conservée actuellement au Musée départemental de Tirgoviște. L'inscription compte 7 vers (trimètres iambiques) en grec et huit lignes de prose en roumain. Déjà publié par l'auteur à Athènes en 1959 (indication bibliographique supra, note 2), ce texte bilingue fournit la preuve que Denys IV n'est pas mort à Bucarest le 23 septembre 1962, comme l'affirme injustement. Dapontès qui, à tort également, soutient qu'il y fut enseveli au monastère de Radu-Vodă, mais en réalité à Tirgoviște, le 22 septembre de la dite année, sa dépouille mortelle étant enterrée dans l'ancienne église métropolitaine de la ville.

Le commentaire, qui est loin d'esquisser la vie du défunt, se borne à rappeler la date de ses cinq patriarchats et signale divers documents, généralement inédits, des archives roumaines, qui permettent de connaître quelque chose de l'activité en Valachie du pontife déchu, qui se trouvait être apparenté aux voïévodes Șerban Contacuzène et Constantin Brancovan. Ces informations pourront servir un jour à écrire la biographie du personnage.

On souligne enfin la valeur artistique particulière de cette pierre tombale, l'une des plus intéressantes de l'époque (voir planche I).